

מכתלי בית הדין

תשובות אקטואליות
בענייני חושן משפט
על הפרשה

גיליון ש"כ, פר' לך לך תשפ"ו

משולחנו של הגאון
רבי מנחם מנדל
פומרנץ שליט"א
ריש מתיבתא 'עוז והדר'

מתנת חג לדיירים

כתב: מי שאוהב מתנות, לא הביאה אותו לכך אלא מידת החמדה, ואילו מי ששונא אותן עקר מידה זו מליבו, ולכן מבטיח לו הכתוב שיחיה מבלתי המתנות, שהרי לא בא למידה זו אלא מתוך בטחון בהקב"ה שיספיק לו את טרפו ומזונו. וכבר קדם לו בדברים אלו רבינו יונה (משלי שם) רק שהוסיף ששנאת המתנות תועיל לו גם כן להתרחק מהחנופה, שהרי אינו צריך לשום אדם.

גם בפרישה (סימן רמט סק"ה, וראה גם בסמ"ע שם סק"ד) כתב כי מחמת שחמדת הממון מושכת את לבות בני

זו מתנה רגילה ומקובלת, וכי מעולם לא קיבלת לידך מתנה בחג?" כך התפתחה לה שיחה ערה בפתח הבניין, עד שהוחלט לפנות ולברר את ההלכה: האם רשאים הדיירים לקחת לעצמם את עציצי הסחלבים, או שמא מן הראוי להימנע מלקבלם מחשש 'שונא מתנות יחיה'?

תשובה:

שונא מתנות יחיה

בסוף הלכות מתנה (סימן רמט סעיף ה), כתב בשולחן ערוך שמידת חסידות היא שלא לקבל מתנה, אלא לבטוח בה' שיתן לו די מחסורו, שנאמר (משלי טו כז) 'שונא מתנות יחיה'. רש"י (שם) פירש הטעם ששונא מתנות יחיה, דמאחר ששונא מתנות, כל שכן ששונא את הגזל.

כך גם פסק הרמב"ם (זכיה ומתנה פרק יב הלכה יז) שהצדיקים הגמורים ואנשי מעשה לא יקבלו מתנה מאדם, אלא בוטחים בה' ברוך שמו לא

בנדיבים, והרי נאמר 'שונא מתנות יחיה'. המגיד משנה (שם) כתב שהטעם הוא שראוי לכל משכיל להתרחק מן החמדה להסתפק במה שהוא הכרחי לו ולא לבקש מותרות, וכבר אמרו חכמים שכל מי שהוא צריך ליטול ואינו נוטל אינו מת מן הזקנה עד שיפרנס לאחרים משלו, ועל כך נאמר 'ברוך הגבר אשר יבטח בה'.

רבינו בחיי (כד הקמח, ערך חמדה),

שכונת רוממה בירושלים פעלה חברת יזמות אמריקאית בשם "Jerusalem Heritage Builders" שרכשה לפני כשנתיים שלושה בנייני רכבת ישנים, במטרה להרוס אותם ולהקים במקומם מתחם מגורים מודרני עם דירות יוקרה. במשך עשרות שנים שימשו הבניינים הללו בית חם לעשרות משפחות, אולם הזמן והלחות הכריעו את קירותיהם, ובעיות התשתית הלכו והחמירו, עד שנעשו כמעט בלתי ראויים למגורים.

כאשר התקרבה תקופת החגים, הימים הנוראים וחג הסוכות, ביקשה החברה להביע מחווה נאה כלפי הדיירים שעדיין נותרו במקום, הצפויים לעזוב בחודשים הקרובים. הם הזמינו מחנות פרחים יוקרתית עציצי סחלבים מרהיבים, כל אחד בשווי של כ-300 ש"ח, לצידם צורף פתק מהודר: "לכבוד החגים הבאים עלינו לטובה - חברת Jerusalem Heritage Builders מאחלת לכל השכנים שנה טובה ומתוקה."

בקומה השנייה של הבניין המזרחי גר האברך אפרים-צבי ברקוביץ, אב לחמישה ולומד בכולל "בית מדרש גבוה". בדרכו לבוקר לימודו חלף ליד הכניסה, עיניו נמשכו אל עציץ הסחלבים המפואר, והוא הרבה בלבד: ודאי התכוונו שניקח זאת - אחרת לשם מה הוצב כאן עם ברכת חג?

כעבור רגע ירד שכנו, האברך החרדי ברוך אלטהיים, שראה את אפרים-צבי שקוע במחשבה, ונעמד לידו: "הרי כבודו מכיר את דברי שלמה המלך (משלי טו כז): 'שונא מתנות יחיה'.

דבריו, שנאמרו בקול רם, הגיעו לאוזניו של השכן מהקומה הראשונה, שפתח את דלתו והצטרף לשיחה: "הרי

לפי שיטה זו, ניתן ליישב את מעשה אברהם אבינו שלקח את המתנה מיד המצרים, שכן המצרים נתכוונו לטובת עצמם כדי לרצות אותו, ולכן קבלת מתנה זו לא נחשבה כמתנה ממש, אך אין בזה כדי ליישב מה שכאשר התקרבו לבוא למצרים ביקש אברהם משרה 'אמרי נא אחותי את למען ייטב לי בעבורך', ופירש רש"י (שם) שיתנו לו מתנות. ובהכרח יש לבאר כריב"א שמתנות מהגויים הוא להציל מידם, ואינו בגדר שונא מתנות יחיה

האדם שלא לבטוח בה', הוצרכו לברכה שהבוטח בה' יזכה לברכה וחיים. ועוד טעם אחר, שהלהוט אחר מתנות צריך להחניף לבריות ואינו יכול להוכיחן על מעשיהם הרעים, ובזה מביא מיתה לעצמו, נמצא שנמנע מן המתנות זוכה לחיים. ובסמ"ע (שם) הזכיר בעיקר את הטעם של התרחקות מן החנופה. [אמנם ברבינו יונה משמע שטעם החנופה אינו

מתנה בזמנינו ונתינת צדקה

החיד"א (שו"ת חיים שאל חלק א סימן עד אות מב) הביא מעשה באדם שרצה למכור ספר תורה כדי לישא אשה, ועשיר אחד הציע לתת לו מתנה כסף, כדי שלא ימכור את ספר התורה. אותו אחד סירב בטענה של 'שונא מתנות יחיה'. השיב לו החיד"א שוודאי עליו לקבל את המתנה ולא למכור את ספר התורה, מכיוון שבזמננו, דין זה נחשב רק 'זהירות בעלמא', שהרי רוב בני האדם מקבלים מתנות בשמחה.

החיד"א מוסיף שבאופן זה, בו הנותן מתכוון לקיים מצווה גדולה, עיקר התועלת היא עבור הנותן, ועל כן אין חשש כלל של 'שונא מתנות יחיה', כפי שאמרו חכמים (ויקרא רבא לד ח) ש'יותר ממה שבעל הבית עושה עם העני, העני עושה עם בעל הבית'. ולכן אפילו רבן שמעון בן גמליאל, שסבר שהשותף יכול לטעון שאינו רוצה מתנה, יודה כאן שאין לחשוש, לפי שבעת מתן צדקה, שכר הנותן גדול בהרבה משכר המקבל, ולכן המעשה נחשב כעשייה לזכות נפשו של הנותן.

ומבאר החיד"א (פני דוד, לך לך אות ד) עוד כי כוונת הנותן לתועלת עצמו מוציאה את המתנה מגדר 'מתנה' רגילה, כפי שמדקדק מלשון הכתוב 'יטב לי בעבורך' (בראשית יב ג) - שיתנו לי מתנות מאחר שהם חפצים בך, ובמקרה כזה, איני נחשב כמקבל מתנה, ושפיר 'חיתה נפשי בגללך'.

מסקנת הדין

בנידון דידן יש להתיר לקבל את המתנה מכמה טעמים: הנותן אינו אדם פרטי אלא חברה, ואין זה נחשב כנותן שאותו יש להוכיח. יתכן גם שאין כאן מתנה ממש, שכן הנותן פועל לטובת עצמו כדי לקדם את הפרויקט. בנוסף, יש פוסקים שכתבו כי בזמננו אין מקפידים על דין זה אלא כמידת חסידות בלבד, ובפרט כשמדובר במתנה מגוי. מכל הסיבות הללו, ניתן להסיק שאין חשש בקבלת המתנה, ורשאי הוא ליטלה לכתחילה.

הבריות, לכאורה באופן כזה אין חשש של 'תוכחה', שהרי לא מדובר באיש פרטי שיש על מה להוכיחו ומצווים להוכיחו, ושוב יתכן שאין בזה משום 'שונא מתנות יחיה'. [אולי בדרך זו ניתן גם ליישב את המעשה של אברהם אבינו שקיבל מתנות ממצרים, שכן הן ניתנו לו על ידי המלכות ולא על ידי אדם פרטי, ועל כן לא חל בכך דין 'שונא מתנות יחיה'. אך יתכן שבימי קדם הרכוש היה שייך למלך באופן פרטי].

אם כי עדיין יש להסתפק בדבר, שמא בכל אופן ניטלת ממנו האפשרות שלא להחניף לרשעים במקרה שהחברה איננה נוהגת כשורה.

מתנה שהנותן מתכוון את עצמו

ויש לעיין עוד באופן שנותן המתנה מתכוון לטובת עצמו, שיתכן שאין קבלת המתנה נחשבת מתנה ממש, שהרי הנותן נהנה מקבלת המתנה.

בגמרא (בבא בתרא יג.) מובאת מחלוקת בין חכמים לרבן שמעון בן גמליאל לגבי שותפים במקרקעין שאינם ניתנים לחלוקה שוה. רשב"ג סובר שגם אם אחד השותפים ניאות לתת לחברו את החלק הגדול במתנה, יכול השני לדחות את החלוקה ולטעון שאינו רוצה לקבל מתנות מחמת דין 'שונא מתנות יחיה', אך חכמים חולקים עליו.

בשולחן ערוך הביא את שתי הדעות (סימן קעא סעיף י), והסמ"ע (סק"ד) מבאר את שיטת החולקים שסוברים שכשחברו נותן לו לטובת עצמו שהוא רוצה לחלוק, אין זה נחשב 'מתנה', ועל כן לא חל בו דין 'שונא מתנות יחיה'.

לפי שיטה זו, ניתן ליישב את מעשה אברהם אבינו שלקח את המתנה

מיד המצרים, שכן המצרים נתכוונו לטובת עצמם כדי לרצות אותו, ולכן קבלת מתנה זו לא נחשבה כמתנה ממש, אך אין בזה כדי ליישב מה שכאשר התקדשו לבוא למצרים ביקש אברהם משרה 'אמרי נא אחותי את למען ייטב לי בעבורך', ופירש רש"י (שם) שיתנו לו מתנות. ובהכרח יש לבאר כריב"א שמתנות מהגויים הוא להציל מידם, ואינו בגדר שונא יחיה.

טעם העומד בפני עצמו, אלא הוא טעם מצטרף לטעם העיקרי].

הרי לנו כמה טעמים למידת חסידות זו: התרחקות מן הגזל (רש"י), הסתפקות במועט ובטחון בהשם יתברך (רמב"ם) רבינו יונה רבינו בחיי ומגיד משנה), והיכולת להוכיח את הרשעים (רבינו יונה וסמ"ע).

קבלת מתנה מגוי

ויש לדון האם מידת 'שונא מתנות יחיה' חלה גם כשנותן המתנה הוא גוי. לפי הטעמים שהתבססו על התרחקות מגזל או בטחון בה' או הסתפקות במועט, לכאורה אין הבדל בין נותן יהודי לגוי. אולם, לדעת הסמ"ע, הרי הטעם הוא שהמקבל לא יוכל להוכיח את הנותן, וטעם זה אינו שייך בגוי, כפי שפירש רש"י (בבא מציעא עה. ד"ה ואם איתא) שאין מצווה להוכיח בן נח, שהרי 'הוכיח תוכיח את עמיתך' כתיב (ויקרא יט יז), ולא גר תושב.

המנחת פתים (אורח חיים סימן תצח סעיף יא) כתב טעם נוסף, שלא שייך דין זה בגוי מאחר שאמרו חכמים (בבא קמא לח.) שהקדוש ברוך הוא ויותר ממונם לישראל, ועל כן אין קבלת מתנה מגוי נחשבת קבלת מתנה ממש.

ואמנם הריב"א (בראשית יב יג) כתב על אברהם אבינו שביקש מתנות מפרעה במצרים, לפי שדין 'שונא מתנות יחיה' חל רק על מתנה מישראל ולא על מתנה מגוי. וכן כתב הרב מברטנורא (שם) שקבלת מתנה מאומות העולם כמציל מידם דמי, ולכן היה אוהב אברהם שיתנו לו מתנות. [ומה שלא רצה לקחת ממלך סדום, הוא עניין אחר שלא יאמר 'אני העשרתי את אברם' (בראשית יד כג)]. נמצא לפי זה, שלא רק לפי הטעם שכתב הסמ"ע רשאי ליטול מתנה מגוי, אלא גם לדעת שאר הפוסקים יש מקום לדון להתיר, כי אע"פ שמצד מידת הבטחון ומידת ההסתפקות לכאורה גם מגוי היה ראוי שלא ליטול, נראה לחלק, שעיקר מה שיש להתרחק היינו ממון שאינו שלו, אבל מן הגויים כשם שמהפקר אין קפידא להרחיב צרכיו, הוא הדין מן הגויים מאחר שהקדוש ברוך הוא התיר ממונם לישראל, נראה שאין מניעה מלקבל מהם, וכפי שכתב הריב"א לחלק בין ישראל לגוי.

קבלת מתנה מחברה

כאשר נותן המתנה איננו אדם פרטי, אלא מדובר בחברה גדולה או בתאגיד ציבורי, לפי טעמו של הסמ"ע שאין לקבל מתנה כדי שלא ימנע מלהוכיח את

